

Date: 29th March-2026

« QORAQALPOQ TILINING TIBBIYOTDA TUTGAN O‘RNI »

Aynazarova Mehriban Ernazar qizi

Orolbo‘yi tibbiyot va transport texnikumi

Maxsus fanlari kafedrasining" Kásiplik iskerlikte qaraqalpaq tili

" fani o‘qituvchisi

Mexrimanaynazarova@gmail.com +998918744454

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida qoraqalpoq tilining tibbiyot sohasidagi amaliy va ilmiy maqomi har tomonlama tahlil qilinadi. Tilning davlat tili sifatidagi huquqiy asoslari, tibbiy ta‘limdagi ishtiroki, tibbiy terminologiyaning shakllanish bosqichlari, xalq tabobati va zamonaviy klinik amaliyotdagi integratsiyasi o‘rganilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, statistik va sotsiolingvistik metodlardan foydalanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qoraqalpoq tili mintaqada tibbiy xizmat ko‘rsatishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, uning terminologik tizimi mahalliy va xalqaro atamalarning uyg‘unligi asosida rivojlanmoqda. Shu bilan birga, tilning tibbiyotda to‘liq ishlashiga to‘sqinlik qiluvchi omillar – terminologik yetishmovchilik, o‘quv adabiyotlarining cheklanganligi va amaliyotda tillararo interferensiya mavjud. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq tili, tibbiy terminologiya, davlat tili, tibbiy ta‘lim, xalq tabobati, tillararo interferensiya, til siyosati.

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Til har qanday millatning o‘zligini saqlash, madaniy merosini uzatish va zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirishdagi eng muhim vositadir. Tibbiyot sohasi esa hayot va salomatlik bilan bevosita bog‘liqligi tufayli tilning aniqligi, tushunariligi va madaniy mosligiga alohida talablar qo‘yadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida qoraqalpoq tili nafaqat kundalik muloqot, balki rasmiy hujjatlar, ta‘lim va ilmiy faoliyat tili sifatida konstitutsiyaviy maqomga ega. Biroq tibbiyot – tez rivojlanuvchi, ko‘plab xalqaro atamalar bilan boyib boruvchi fan sifatida milliy tillarning ushbu sohada to‘laqonli ishlashini muntazam ilmiy kuzatish va tizimli rivojlantirishni talab qiladi.

Tadqiqot muammosi.

Qoraqalpoq tilining tibbiyotdagi o‘rni haqida alohida tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, ular asosan terminologiya yoki ta‘lim tili masalalari bilan chegaralangan. Tilning tibbiy amaliyotdagi real ishlash darajasi, shifokor va bemor o‘rtasidagi kommunikativ muvaffaqiyat, zamonaviy klinik protokollarning milliy tilga moslashtirilishi kabi masalalar kompleks ravishda o‘rganilmagan. Shu bois ushbu tadqiqot qoraqalpoq tilining tibbiyotdagi o‘rnini lingvistik, sotsiologik va ilmiy-metodik jihatlarni birlashtirgan holda yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot maqsadi.

Date: 29th March-2026

Maqolaning maqsadi – qoraqalpoq tilining Qoraqalpog‘iston tibbiyot tizimidagi amaldagi o‘rnini aniqlash, terminologik tizimining rivojlanish bosqichlarini tavsiflash, mavjud muammolarni ochib berish va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

1. Qoraqalpoq tilining tibbiyotdagi huquqiy va institutsional asoslarini tahlil qilish.
2. Qoraqalpoq tibbiy terminologiyasining tarixiy shakllanishi va hozirgi holatini o‘rganish.
3. Tibbiy ta‘lim muassasalarida qoraqalpoq tilidan foydalanish amaliyotini baholash.
4. Tibbiyotda qoraqalpoq tilining amaliy qo‘llanilishidagi asosiy to‘siqlarni aniqlash.
5. Rivojlantirish strategiyasini taklif etish.

1. ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Qoraqalpoq tilshunosligida tibbiy terminologiya masalalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tadqiq qilina boshlagan. Dastlabki ishlar Q. Maqbobov, A. Bekmurotov, J. Aymurzaeva kabi olimlarning terminologik to‘plamlari va lug‘atlari asosida shakllangan. 1980–1990-yillarda “Qoraqalpoq tilining izohli lug‘ati” (4 jildli) nashr etilgan bo‘lib, unda bir qator tibbiy atamalarga izoh berilgan. Biroq so‘nggi o‘n yilliklarda tibbiyot fanidagi jadal o‘zgarishlar milliy terminologiyaning kechikishiga sabab bo‘ldi. Xorijiy tajribadan Norvegiya (nynorsk), Finlyandiya (fin tili) va Estoniyada tibbiy terminologiyani rivojlantirish modellari o‘rganilgan. Bu mamlakatlarda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan terminologiya komissiyalari, ochiq elektron lug‘atlar va tibbiy hujjatlarni milliy tilga o‘tkazish bo‘yicha uzoq muddatli strategiyalar mavjud. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasida qozoq va qirg‘iz tillarida tibbiy terminologiyani rivojlantirish tajribasi qiyosiy tahlil qilindi. Nazariy jihatdan tadqiqotimiz sotsiolingvistika (til rejalashtirish, ko‘p tillilik), terminologiya (atamashunoslik, standartlashtirish) va tibbiy kommunikatsiya (shifokor–bemor muloqoti, madaniy kompetentlik) yo‘nalishlariga tayanadi. Ayniqsa, Einar Haugenning “tilni rejalashtirish” (language planning) modeli va uning mezonlari – me‘yorlashtirish, kodifikatsiya, amaliyotga tatbiq etish va baholash – qoraqalpoq tibbiy terminologiyasini tahlil qilishda asosiy metodologik vazifani o‘taydi.

2. TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasi qo‘llanildi:

1. **Qiyosiy-tarixiy metod** – qoraqalpoq tibbiy terminologiyasining turli davrlardagi lug‘atlar va matnlar asosida rivojlanish bosqichlarini aniqlash.

2. **Sotsiolingvistik so‘rov** – Qoraqalpog‘iston tibbiyot instituti (QTI) ning 120 nafar talabasi va 45 nafar amaliyotchi shifokori o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma. So‘rovda qatnashuvchilarning tibbiy amaliyotda qaysi tilda ko‘proq ishlashi, terminlarni qoraqalpoq tilida bilish darajasi va tilni rivojlantirish bo‘yicha takliflari o‘rganildi.

3. **Statistik tahlil** – so‘rovnoma natijalari SPSS dasturida qayta ishlanib, foiz va korrelyatsion tahlil qilindi.

Date: 29th March-2026

4. **Terminologik tahlil** – 500 dan ortiq tibbiy atama (anatomik, klinik, farmatsevtik) turkiy, arabiy-forsiy, rusiy va xalqaro qatlamlarga ajratilib, ularning qoraqalpoq tilidagi barqarorligi va qo‘llanish chastotasi o‘rganildi.

5. **Hujjatlarni tahlil qilish** – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining til siyosatiga oid qarorlari, QTI o‘quv dasturlari, nashr etilgan darsliklar ro‘yxati va klinik protokollar tahlil qilindi.

3. **NATIJALAR**

3.1. Qoraqalpoq tilining tibbiyotdagi huquqiy va institutsional asoslari

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasiga ko‘ra, qoraqalpoq tili respublikaning davlat tili hisoblanadi. “Tillar to‘g‘risida”gi Qonun (2009) va “Davlat tilining nufuzini va maqomini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi hujjatlar tibbiyot muassasalarida ish yuritish, tibbiy hujjatlar va aholiga xizmat ko‘rsatishda davlat tilidan foydalanishni nazarda tutadi. Qoraqalpog‘iston tibbiyot instituti 2018–2028 yillarga mo‘ljallangan rivojlanish strategiyasida ta‘limni qoraqalpoq, o‘zbek va rus tillarida olib borish belgilangan. Amalda esa tibbiyot muassasalarida ish yuritish hujjatlari (kasallik tarixi, ambulator kartalar) asosan rus va o‘zbek tillarida yuritiladi. Qoraqalpoq tilidagi hujjat shakllari mavjud emas yoki ular cheklangan. Respublika Sog‘liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan 40 ga yaqin klinik protokol va standartlarning qoraqalpoq tilidagi rasmiy tarjimalari mavjud emas.

3.2. Tibbiy ta‘limda qoraqalpoq tilining ishtiroki

QTIda 2024–2025 o‘quv yili holatiga ko‘ra, bakalavriat bosqichidagi 2 800 talabning 47% i qoraqalpoq guruhlarida tahsil oladi. Ta‘lim qoraqalpoq tilida “Tibbiyot”, “Pediatriya”, “Stomatologiya”, “Tibbiy profilaktika” yo‘nalishlarida olib boriladi. Biroq: Qoraqalpoq tilidagi darsliklar bazasi yetarli emas. 15 ta asosiy fan (anatomiya, fiziologiya, farmakologiya va b.) bo‘yicha qoraqalpoq tilidagi darsliklarning atigi 40% i nashr etilgan; qolgan fanlar o‘zbek yoki rus tilidagi adabiyotlar asosida o‘qitiladi. Terminologik lug‘atlar yagona standartga ega emas. Bir fan doirasida turli o‘qituvchilar bir atamani turlicha (masalan, “yurak-qon tomir tizimi” – “jürek-qan tamir sistemasi”, “jürek-qantamir sistemasi” yoki “kardiovaskulyar sistema”) qo‘llamoqda. Klinik fanlar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ko‘pincha aralash tilda (qoraqalpoq + rus) olib boriladi, chunki kasallik tarixi va laboratoriya natijalari rus tilida taqdim etiladi. So‘rov natijalariga ko‘ra, qoraqalpoq guruh talabalarining 68% i tibbiy terminlarni qoraqalpoq tilida izohlashda qiyinchilik sezadi; 54% i amaliy mashg‘ulotlarda o‘qituvchining aralash tilda (qoraqalpoq-rus) gapirishini “majburiy, chunki atamalar rus tilida ko‘proq ma‘lum” deb baholagan.

3.3. Qoraqalpoq tibbiy terminologiyasining tarkibi va rivojlanish dinamikasi

Terminologik tahlil natijalariga ko‘ra, hozirgi qoraqalpoq tibbiy terminlar tizimida quyidagi qatlamlar ajralib turadi (n=532):

Qatlam Misollar Ulushi (%)

Turkiy (mahalliy) bas (bosh), qol (qo‘l), jürek (yurak), qan (qon), emlew (davolash)
34,8

Arabiy-forsiy hazm (ovqat hazmi), dori, maraz (kasallik), tabib 17,1

Date: 29th March-2026

Rusiy (va orqali yevropacha) bolnitsa (kasallikxona), braş (shifokor), aplastatsiya, vaksina 28,4

Xalqaro (lotin, yunon) kardiologiya, infarkt, dispanser, terapiya 19, Mahalliy turkiy qatlam asosan anatomik terminlar, oddiy fiziologik jarayonlar va xalq tabobatiga oid atamalarni qamraydi. Murakkab klinik atamalar (masalan, “miokard infarkti”, “arterial gipertenziya”) ko‘pincha lotin-yunoncha asosda ruscha talaffuzda qo‘llanadi va qoraqalpoq tiliga to‘liq moslashmagan. Tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, 1930–1950-yillarda qoraqalpoq tilida tibbiy atamalarni arab va forsiy qatlamlardan tozalash, turkiy ildizlar asosida yangi atamalar yaratish siyosati olib borilgan. 1960–1980-yillarda esa rus tili ta’sirida ko‘plab rusiy atamalar mustahkamlangan. Mustaqillikdan keyingi davrda xalqaro (lotin-yunon) terminlarning o‘zlashtirilishi kuchaygan.

3.4. Amaliy tibbiyotda qoraqalpoq tilining qo‘llanilishi

So‘rovda ishtirok etgan 45 shifokorning 82% i qabul kunlarida bemorlar bilan asosan qoraqalpoq tilida gaplashishini, biroq kasallik tarixi va boshqa tibbiy hujjatlarni rus yoki o‘zbek tillarida yuritishini ma’lum qildi. Asosiy sabablar:

- Elektron tibbiy tizim (EMK) interfeysi va shablonlari faqat rus va o‘zbek tillarida;
- Referat va yo‘llanmalar respublika markazlariga (Toshkent, Nukus) rus tilida yuboriladi;
- Ko‘plab dori vositalarining nomlari va ularning tavsifi faqat rus tilida mavjud.

Shifokorlarning 73% i qoraqalpoq tilidagi atamalar yetishmovchiligini “jiddiy muammo” deb baholagan. Ayniqsa, psixiatriya, immunologiya, genetik kabi yangi yo‘nalishlarda milliy atamalar deyarli shakllanmagan.

3.5. Xalq tabobati va milliy merosning roli

Qoraqalpoq‘istonda xalq tabobati an‘analari kuchli bo‘lib, bu sohada qoraqalpoq tili yetakchi hisoblanadi. “Xalq tabobati” yo‘nalishi bo‘yicha QTIda 2010-yildan beri o‘qitiladi. 2018–2024 yillarda 25 dan ortiq ilmiy ish (shu jumladan 2 nomzodlik dissertatsiyasi) xalq tabobati terminlari va usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Biroq an‘anaviy tibbiy bilimlar va zamonaviy klinik terminologiya o‘rtasida bog‘lovchi tizimli ish yo‘q. Masalan, “qizilsha” (qizilcha) kabi xalq terminlari zamonaviy infeksiyon kasalliklar tasnifiga integratsiyalanmagan.

4. MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari qoraqalpoq tilining tibbiyotda muhim, ammo to‘liq amalga oshmagan potentsialga ega ekanligini ko‘rsatadi. Tilning huquqiy maqomi bilan real amaliyot o‘rtasida sezilarli farq mavjud. Bu farqni quyidagi omillar tashkil etadi:

1. Terminologik tizimning tarqoqligi. Bir atamaning bir necha variantda qo‘llanishi, standartlashtirilgan terminologiya lug‘atining yo‘qligi va atamalarni shakllantirishning yagona tamoyillarining ishlab chiqilmaganligi.

2. O‘quv adabiyotlari va resurslarning yetishmasligi. Darsliklarning qariyb yarmi mavjud emas, elektron platformalar (masalan, tibbiyotga oid videodarsliklar, test bazalari) qoraqalpoq tilida deyarli yo‘q.

Date: 29th March-2026

3. Tillarning raqobati. Rus tili an'anaviy ravishda tibbiyot fanining "yuqori" tili sifatida qabul qilinadi. Ko'plab shifokorlar va o'qituvchilar professional muloqotda rus tiliga ustunlik beradi.

4. Moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi. Terminologiya komissiyasining faoliyati sust, davlat tomonidan qoraqalpoq tilidagi tibbiy adabiyotlarni nashr etish bo'yicha alohida dastur mavjud emas.

Shu bilan birga, ijobiy tendensiyalar ham mavjud: yosh avlod shifokorlari (ayniqsa, 30 yoshgacha bo'lganlar) qoraqalpoq tilida professional muloqotni rivojlantirishga qiziqish bildirmoqda; QTI qoshida terminologiya ishchi guruhi tashkil etilgan; xalq tabobati va klinik amaliyotni bog'lovchi dastlabki qo'llanmalar nashr etilmoqda. Xorijiy tajriba bilan solishtirganda, qoraqalpoq tili rivojlanishining hozirgi bosqichi Finlyandiya va Estoniyaning 1990-yillardagi "terminologiya inqilobi"dan oldingi holatiga o'xshaydi. O'sha mamlakatlarda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillari: 1) hukumat darajasidagi uzoq muddatli moliyalashtirish; 2) ochiq va standartlashtirilgan terminologiya bazalarini yaratish; 3) barcha tibbiy hujjatlarni bosqichma-bosqich milliy tilga o'tkazish; 4) shifokorlar va tilshunoslarning birgalikdagi ishi bo'lgan.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa. Qoraqalpoq tili Qoraqalpog'iston tibbiyotida davlat tili sifatida konstitutsiyaviy maqomga ega bo'lsa-da, uning amaliy qo'llanilishi terminologik tizimning yetarli darajada standartlashtirilmaganligi, o'quv adabiyotlarining kamligi, hujjat yuritishda rus tiliga bog'liqlik va resurs yetishmovchiligi tufayli to'liq amalga oshirilmayapti. Xalq tabobati va mahalliy turkiy atamalar boy meros bo'lib, ular zamonaviy tibbiy terminologiya bilan integratsiyalashgan holda rivojlantirilishi lozim. Tibbiy ta'limda qoraqalpoq tilidagi guruhlarining mavjudligi ijobiy omil bo'lsa-da, ushbu guruhlar sifatli darslik va terminologik resurslar bilan ta'minlanmagan.

Tavsiyalar:

1. Yagona terminologiya komissiyasini faollashtirish. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi huzurida tibbiy terminologiya bo'yicha doimiy ishlaydigan komissiya tuzilsin. Komissiya tarkibiga tilshunoslar, tibbiyot mutaxassislari, amaliyotchi shifokorlar va axborot texnologiyalari vakillari kiritilsin.

2. Terminologiya standartlarini ishlab chiqish. Barcha tibbiy fanlar bo'yicha yagona terminologik lug'at (elektron va bosma) yaratilsin. Atamalarni shakllantirishda turkiy ildizlar va xalqaro terminlarning uyg'unligi tamoyili asos qilib olinadi.

3. O'quv adabiyotlarini nashr etish dasturi. 2026–2030 yillarga mo'ljallangan "Qoraqalpoq tilidagi tibbiy adabiyotlar" davlat dasturi qabul qilinsin. Dastur doirasida 30 ta asosiy darslik va 50 ta o'quv qo'llanmani nashr etish, ularni ochiq elektron kutubxona (Open Nukus Medical Library) platformasida joylashtirish ko'zda tutiladi.

4. Elektron tibbiy tizimni qoraqalpoq tiliga moslashtirish. Sog'liqni saqlash vazirligining yagona elektron tibbiy tizimi (EMK) interfeysi va asosiy shablonlari qoraqalpoq tiliga o'tkazilsin. Kasallik tarixi va ambulator kartalarning qoraqalpoq tilidagi shakllari ishlab chiqilsin.

Date: 29th March-2026

5. Malaka oshirish va til kurslari. Amaliyotchi shifokorlar uchun tibbiy terminologiya bo'yicha qisqa muddatli kurslar tashkil etilsin. QTI da "Tibbiyot lingvistikasi" fanini (kredit modul) joriy etish orqali kelajak shifokorlarining terminologik savodxonligi oshirilsin.

6. Ilmiy jurnallarni qo'llab-quvvatlash. Qoraqalpoq tilida nashr etiladigan tibbiy jurnallar (masalan, "Vestnik Karakalpakskogo otdeleniya Akademii nauk" tibbiy seriyasi) soni ko'paytirilsin va ular uchun grantlar ajratilsin.

7. Xalq tabobati merosini ilmiy qayta ishlash. Xalq tabobati terminlarini zamonaviy kasalliklar tasnifi bilan bog'lovchi "An'anaviy va zamonaviy tibbiyot terminlari lug'ati" tayyorlansin.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish qoraqalpoq tilining tibbiyot sohasidagi o'rmini sezilarli darajada mustahkamlaydi, aholiga sifatli va tushunarli tibbiy xizmat ko'rsatishga, shuningdek, milliy tildagi ilmiy maktabni rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Aymurzaeva J. Qoraqalpoq tili terminologiyasining shakllanishi. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 2015. – 188 b.
2. Bekmuratov A. Tibbiyot terminlarining qoraqalpoq tilidagi izohli lug'ati. – Nukus: Bilim, 2008. – 312 b.
3. Haugen E. Language Planning: Theory and Practice // The Ecology of Language. – Stanford University Press, 1972. – P. 287–312.
4. Maqbobov Q. Qoraqalpoq tilining izohli lug'ati. 4 jildli. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 1982–1984.
5. Qoraqalpog'iston Respublikasining "Tillar to'g'risida"gi Qonuni. – Nukus, 2009. – 12 b.
6. QTI. 2023–2024 o'quv yili hisoboti. – Nukus: QTI nashri, 2024. – 84 b.
7. Saparbaeva G. Tibbiyot terminlarining qiyosiy tipologiyasi (ingliz, rus, qoraqalpoq tillari misolida). Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – Nukus, 2021. – 26 b.
8. Tleumuratova B. Xalq tabobati terminlarining lingvomadaniy aspektlari // Qaraqalpaq filologiyasi máseleleri. – 2023. – №2. – B. 58–64.
9. Uzbekistan. Qoraqalpog'iston Respublikasida davlat tilini rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2030). – Toshkent: Adolat, 2020. – 32 b.
10. Özbekova D. Terminologiya va til siyosati: Estoniya tajribasi // Til va jamiyat. – 2022. – №4. – B. 42–49.

